

ZAPISKI

Bogo Grafenauer

STARA IN NOVA VPRAŠANJA OB HRVATSKO-SLOVENSKEM KMEČKEM UPORU 1573

Obenem, z začetki politične borbe slovenskega in hrvatskega meščanstva za nacionalno svobodo se je že začel pri Slovencih in Hrvatih uveljavljati tisti koncept našega zgodovinskega razvoja, ki je postavljala kmečke upore na zelo vidno mesto v našem narodnostnem razvoju. Že pred 120 leti ga je izrazil pri nas **Prešeren** v verzih, v katerih gleda Josip Vidmar višek njegovega Sonetnega venca: »Oblóžile očetov razprtije / s Pipinovim so jarmom sužno ramo; / od tod samo krvavi punt poznamo, / boj Vitovca in ropanje Turčije«. Pri Hrvatih je dvajset let pozneje **Kukuljević-Sakcinski** kot prvi v svoji razpravi »Dogadjaji Medvedgrada« (Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku III, 1854, str. 31—124) obširneje obravnaval najznamenitejše gibanje te vrste v hrvatski zgodovini, hrvatsko-slovenski kmečki upor leta 1573.

Odtlej so avstrijski, hrvatski in slovenski zgodovinarji objavili vrsto **virov** o tem uporu: **Kukuljević-Sakcinski**, n. n. m., str. 119—124; **A. Dimitz**, Beiträge zur Geschichte der Bauernkriege und Aufstände, Blätter aus Krain 9, 1865, str. 83; **F. Krones**, Aktenmässige Beiträge zur Geschichte des windischen Bauernaufstandes vom Jahre 1573, Beiträge zur Kunde der steierm. Geschichtsquellen 5, 1868, str. 1—34; **F. Rački**, Grada za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573, Starine VII, 1875, str. 164—322; isti, Dopunak građe za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573 i nekoliko izprava o hrv. poturici Franji Filipoviću, Starine VIII, 1876, str. 243—252; **F. Kos**, Doneški k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja, 1894, str. 93, št. 139; **A. Mell**, Zum windischen Bauernaufstand des Jahres 1573, Beiträge zur Kunde... 26, 1894, str. 34—52; **F. Krones**, Ergebnisse einer archivalischen Reise nach Linz, prav tam 31, 1901, str. 156—157; **V. Klaić**, Tužba Franje Taha protiv kmetova Susedgrada i Dolnje Stubice, Vjesnik Zemalj. arkiva XI, 1908, str. 134—136; **I. Bojničić**, Preslušavanje svjedoka protiv susjedgradskom silniku Franji Tahiju god. 1567, prav tam XII, 1910, str. 16—47; **F. Šišić**, Hrvatski saborski spisi, Knjiga treća: od god. 1557 do god. 1577, MSHSM XXXIX, 1916, str. 123, 138, 165—166, 169, 175, 218—219, 249, 260—261, 263—264, 295, 323, 347, 352—353, 362, 370—371.

Obenem so vzporedno s tem izdajanjem virov izhajale vedno nove razprave o uporu: **Kukuljević-Sakcinski**, n. n. m., str. 60—71, ter Susedgrad, v Njeke gradine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj, I, 1869; **P. Radics**, Herbard VIII. v. Auersperg, 1862, str. 290—315; J. Parapat, O kmečkih puntih sploh in o uporu leta 1573 posebej, LMS 1869, str. 97—110; **A. Dimitz**, Geschichte Krains 3, 1875, str. 30—36; **R. Horvat**, Seljačka buna godine 1573, 1897; **A. Kaspret**, Tiranstvo graščaka Tahija in njegovega sina Gabrijela, ČZN 6, 1909, str. 70—108;

isti, Oplenitev kunšperskih in podsredskih podložnikov l. 1573, ČZN 8, 1911, str. 21—32; **V. Klaić**, Povjest Hrvata III/1, 1911, str. 282—301 (z uporabo delno še do danes ne objavljenega arhivalnega gradiva), gl. tudi III/2 (1921), str. 48—56; **D. Lončar**, Socijalna zgodovina Slovencev, v **L. Niederle**, Slovanski svet, 1911, str. 220—221; **Abditus (A. Prepeluh)**, Reformacija in socialni boji slovenskih kmetov, 1908, str. 53—61, o vzrokih in oceni tudi drugje v knjigi; **J. Hartinger**, Hrvatsko-slovenska seljačka buna g. 1573, 1911: str. 34—80 o položaju kmeta, 81—121 o borbi za Stubico in Susedgrad med fevdalci, 121—177 o uporu; **F. Šišić**, Seljačka buna god. 1573, Jugoslav. njiva 1923, I, str. 89 sl.; **isti**, Dva hrvatska buntovnika (Matija Gubec i Eugen Kvaternik), I. Hrvatska seljačka buna g. 1573, Brastvo XVIII, 1923, str. 3—35; **F. Popelka**, Franz Tahy, Schlossherr auf Stattenberg, v **Hausmann**, Südsteiermark, 1925, str. 102—115; **A. Zalaznik**, Dvig uboge gmajne, 1930, str. 77—86; **F. Erjavec**, Pod grajskim jarmom, 1930, str. 65—68; **H. Pirchegger**, Geschichte der Steiermark 1282—1740, 1931, str. 433—435; **J. Predavec**, Selo i seljaci, 1934, str. 115—147 o položaju kmeta, 166—172 o uporu; **M. Dolenc**, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, 1935, str. 196—197; **F. Šišić**, Značaj hrvatske seljačke bune g. 1573, Novosti 11. IV, 1936; **M. Durman**, Hrvatska seljačka buna 1573, 1936: str. 43—64 položaj kmetov, 65—84 borba za Susedgrad in Stubico, 85—153 upor; **J. Polec**, Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja, ZZR XIII, 1937, str. 144—152; **B. Kreft**, uvod v Veliko puntarijo, 1937, str. 5—20; **D. Tomašić**, Borba za društveno pravdu, v Društveni razvitak Hrvata, 1937, str. 52—56; **A. Poljanec** (B. Ziherl), Smotri francoske revolucije v bojih slovenskih kmetov, Sodobnost VII, 1939, str. 302—312; **J. Mravljak**, Kmetski upori na Slovenskem, 1940, str. 12—14, 36—49; **B. Grafenauer**, Potek vseslovenskega kmečkega upora l. 1515 na Spodnjem Štajerskem, Dodatek, ČZN 34, 1939, str. 160—161; **S. Jug**, Slovenski »zapovedni list« iz l. 1570 in novi vinski davek, GMS XXIII, 1942, str. 74—84 (prim. k temu **M. Verbič**, Slov. zapovedni list z leta 1570 — prevod iz nemškega izvirnika, Drugi Trubarjev zbornik, 1952, str. 179—180); **B. Grafenauer**, Boj za staro pravdo, 1944, str. 118—121. Poleg teh razprav — ob njihovem naštevanju smo se ustavili z osvoboditvijo — je bilo temu predmetu posvečenih seveda mnogo člankov (na pr. **A. Jiroušek**, Velika seljačka buna godine 1573, Seljačka prosvjeta 1926; **L. Josipović**, Matija Gubec i seljačka buna od XIV. do XVI. st., Savremena stvarnost 5, 1933; **F. Zwitter**, Naš kmet v tlačanski dobi, Gruda 5, 1933; **G. Pisanicki**, Matija Gubec, voda seljačke bune 1573, Stožer 1934; **V. Kraigher**, Slovenski kmečki upori, Ljubljanski zvon LVII, 1937, itd.), upor je bil pa seveda omenjen tudi v raznih širših zgodovinskih pregledih ali analizah (na pr. **F. Šišić**, Pregled povijesti hrvatskoga naroda I, 1920, str. 244—245; **F. Kovačić**, Slovenska Štajerska in Prekmurje, 1926, str. 237—245; **L. Katić**, Pregled povijesti Hrvata, 1938, str. 127—128; **V. Čorović**, Istorija Jugoslavije, 1933, str. 324—326; **V. Čubrilović**, Politička prošlost Hrvata, 1939, str. 39—40; **Sperans** — **E. Kardelj**, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 1939, str. 49—62 itd.).

Ta pregled, ki bi se dal v svojih zadnjih dveh zvrsteh seveda še znatno pomnožiti, najbolj jasno kaže, da zanimanje našega zgodovinarstva in publicistike za slovensko-hrvatski kmečki upor l. 1573 od srede prejšnjega stoletja naprej nikdar ni presahnilo. Prav zato toliko bolj preseneča dejstvo, da ta upor do danes še ni obdelan tako, kot bi takšno gibanje zaslužilo. Stvarna podoba njegovega počeka se opira v bistvu vse do danes na Klaićevo in Hartingerjevo obravnavo, ki ji je Durman dodal le nekatere nebistvene popravke. Ta podoba pa je — z izjemo Gregoričevega pohoda na Spodnje Štajersko — omejena le na hrvatsko stran in ne upošteva mnogih širših odmevov uporniškega gibanja na slovenskih tleh; prav ti odmevi pa kažejo, da je bilo gibanje mnogo širše,

kakor bi mogli sklepati iz njegovega kratkega trajanja. Z ene strani zelo raztreseni prispevki, z druge strani na obeh straneh Sotle preslabo poznanje zgodovinskega dela na drugi strani te reke so povzročili, da podrobnejše kritične obravnave upora kot celote še nimamo.

Druga pomanjkljivost je laže razumljiva. Močni vpliv notranjih sporov med samimi fevdalci na dozorevanje poglobitnega žarišča upora na Tahijevih posestvih v Hrvatskem Zagorju je povzročil, da so poskušali marsikateri med njimi takoj po začetku odprtega upora to gibanje razlagati izključno z izjemnim Tahijevim nasiljem nad podložniki. Širina upora seveda takšnim trditvam očitno nasprotuje. Prav ti fevdalci pa so zapustili v virih precej obsežnejšo sled kakor redki opazovalci, ki so sodili, da je upor povzročilo nasploh slabo postopanje gospode s kmeti (prim. Rački, Star. VII, str. 270; Krones, Beiträge 5, str. 10; 31, str. 156 sl.). Prvo gledanje so potrdile navidez tudi izpovedi ujetih upornikov. Te vrste gradivo se je namreč ohranilo skoraj izključno le v ljubljanskem arhivu, torej za ujetnike iz bitk pri Krškem in Kerestincu, kjer je bilo vodstvo izrazito v rokah upornikov s Tahijevih gospostev. Drugod so se ti zapisniki pač izgubili (ne le v Zagrebu, kjer so nekaj upornikov pobili tudi brez zaslišanja, marveč tudi v Celju: Rački, Star. VII, str. 262, 282, 292 sl.). Ta struktura virov je v premalo kritični historiografiji XIX. in XX. stoletja pomagala do veljave tendence večine fevdalnih virov — iskati krivca le v Tahiju in na tak način razbremeniti vso drugo gospodo in fevdalni red kot tak. Prav zaradi tega so zgodovinarji preiskovali preveč le stanje na Tahijevih gospostvih, premalo pa iskali vzroke upora v splošnem razvoju kmečkega položaja in splošnem zaostreanju razredne borbe na vsem ozemlju, ki ga je zajel upor. Zanimarili so tudi analizo skopih podatkov o uporniškem programu, ki gre daleč preko lokalnega upora proti Tahiju in mora imeti tudi svoje širše podlage v takratnem kmečkem položaju. Hartinger in Durman sta sicer res navedla podatke o vseh teh vprašanjih vsaj za Hrvatsko, vendar ne vseh; zbranih pa tudi nista znala urediti v notranje povezan širši zgodovinski razvoj.

Seveda pa čutimo vsa ta vprašanja danes tudi mnogo ostreje, in to ne le zato, ker nas vodi k njim sociološka metoda historičnega materializma. Izkušnje v narodnoosvobodilnem boju so nam še posebej izostrile čut za razredno tendenčnost virov, dale pa so tudi nove kriterije za presojo kmečkih uporov kot glavne oblike razrednega boja fevdalnega obdobja v okviru celotne narodne zgodovine (prim. **B. Grafenauer**, Osvobodilna fronta v slovenskem narodnem razvoju, Slovenski zbornik 1945, str. 177—195, pa tudi Boj za staro pravdo, str. 109 sl., in Slovenski kmet v letu 1948, ZČ II—III, 1948—49, str. 10—47, 60; **E. Kardelj**, Reformacijsko gibanje v luči slovenskega narodnega vprašanja, Novi svet VI, 1951, str. 865—884, in govor ob 400-letnici slovenske knjige, Sloven. poroč. 11. IX. 1951; **B. Zihlerl**, O nekaterih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinopisja, Novi svet VI, 1951, str. 481—495, posebej 482 sl.).

Kljub tem načelnim spoznanjem pa se navedena zelo široka vprašanja okrog slovensko-hrvatskega kmečkega upora — v tej perspektivi ima namreč to gibanje vlogo kristalizacijskega središča v slovenski in hrvatski zgodovini XVI. stoletja — od osvoboditve dalje niso bistveno približala svoji rešitvi, niti ni upor še doživel nove monografije. Le na posamezne nove momente so opozorili nekateri prigodni članki (prim. **B. Zihlerl**, Matija Gubec, veliki pret hodnik naše borbe, Zvezda 1946, št. 18; **J. Šidak**, Društveni odnosi u »mužkoj punti« 1573, Vjesnik 9. II. 1947, in Hrvatska seljačka buna 1573, Slobodni dom VIII, 15. II. 1950; **A. Fiamengo**, Seljačka buna godine 1573, Djelo I, 1948, str. 94—103; **F. Čulinović**, Povodom 375-godišnjice hrvatske seljačke bune, Naprijed 13. II. 1948; **I. Lapenna**, O seljačkoj buni Matije Gubca, Ilustrovani vjesnik, 15. II. 1948; **V. Zrnc**, Seljačke bune i ustanci, Seljačka sloga 1949, št. 2, str.

6—8; **A. Babić**, Seljačka buna u Hrvatskoj, Naprijed, 1. II. 1947, in poročilo o njegovem predavanju Slobodni dom 6. II. 1947), nekaj več pa nekateri drugi prispevki: **S. Vilfan** (Od vinskega hrama do bajte, Slov. Etnogr. V, 1952, str. 110, op. 3) je ugotovil, da pomeni »pravda« Zins in s tem potrdil mojo domnevo o prvotnem pomenu izraza »stara pravda« (Boj za staro pravdo, str. 105); **jaz** sem v kratkem pregledu (Seljačke bune u Sloveniji, Vojnoistoriski glasnik I, 1950, št. 4, str. 78—81) opozoril na razna žarišča upora v Sloveniji, pozneje pa podal (ocena Drugega Trubarjevega zbornika, ZČ VIII, 1954, str. 281—283) še kratko analizo bistvenih točk uporniškega programa.

Obsežnejši pregled upora je podal **F. Čulinović** v knjigi Seljačke bune u Hrvatskoj, 1951 (str. 9—14, 16 in 21—25 o položaju kmetov pod Tahijem in na Hrvatskem nasploh, 56—71 potek upora). Nov je pa le toliko, da močno poudarja, kako niti Tahijev postopek s podložniki, niti hrvatsko-slovenski upor v hrvatski zgodovini te dobe nista izjemna. Upor je prikazan le po starejši literaturi, po kateri je pisec uporabil celo del virov — neposredno jih je uporabil le v obsegu objave Račkega v Star. VII. Novih ugotovitev v tem pogledu zato ni, pač pa je kritika ugotovila vrsto napak zaradi nesporazumov ob uporabi virov in delno tudi literature (**B. Grafenauer**, ZČ V, 1951, str. 381 sl.; **J. Šidak**, HZ V, 1952, str. 125—126). Avtor je Šidaku na nekatere opombe odgovoril (HZ V, 1952, str. 435 sl.), vendar brez uspeha. Viri so mnogokje res navedeni napačno. Na dva taka primera je opozoril že Šidak (str. 126: napačna navedba Isthvanffyjevega teksta o bitki pri Stubici in prevod »exercitus regnicolarum« = kraljevska vojska). Nekateri drugi posegajo še dalje v potek upora. Tako je preiskava l. 1567 pogošno prikazana le kot preiskava o Tahijevih nasilstvih proti kmetom, ko je šlo v resnici tudi za koristi kraljevske komore (str. 56—57 in 60; preiskava, ki jo je v svojem zaslišanju omenil Gregorić — Rački, Star. VII, str. 259 — spada namreč v 1572 in se njeni akti niso ohranili); v Gregorićevem opisu so prevedene besede »Tiranischer weiss geschmecht« kot »tiranski progonio (... weiss geschmecht)«, namesto »na tiranski način onečaščal« (tekst preiskave 1567 gl. I. Bojničić, n. n. m.; tam je str. 25 v op. tudi razvidno, da je Rački, Star. VII, str. 297, pogošno štel Gubca pod imenom »Gobec« med tedanje priče; pravo čitanje je namreč »Mathias Golecz«). Začetek uporniške organizacije postavlja »sredinom 1572 godine« (str. 58), vtem ko navedeni vir jasno pravi »vmb Georgj« (Rački, Star. VII, str. 283, gl. tudi str. 251 in 255, Klaić, Vjesnik XI, str. 134—135). Pogošna je trditev, da je z denarjem podpirala upornike Heningova namesto pravilno Gregorijanec (Rački, Star. VII, str. 292 in 304, kjer se navedba s str. 296 izrečno popravlja; str. 61). Nerazumljivo je kako je mogel postati Zrinski zaradi udeležbe njegove konjenice v Alapijevi vojski proti upornikom (Rački, Star. VII, str. 189, in po tem Valvasor — Rački, str. 219) »po seljake najopasniji« fevdalec na Hrvatskem (str. 62), še nerazumljivejše pa je, kako naj se Kupinić, odhajajoč iz Krškega »preko Novog mesta i Metlike poveže s onom seljačkom vojskom, koja je bila kod **Kostanjevice**« (str. 62 sl.; ne glede na to, da pri Kostanjevici takšne vojske ni bilo!). S prevodom »Landtleute« (Rački, Star. VII, str. 180) kot »seljaci« namesto kot »deželani« (= deželno plemstvo!) so se naenkrat kmetje udeleževali boja pri Krškem v Thurnovi vojski (str. 63), kot naj bi sporočal Thurn v pismu »sa ceste« (= Landstrass = Kostanjevica!) z dne 6. II. zjutraj. Manj pomembnih podobnih stvari je še več (str. 60 in 68 v Draškovičevih pismih, 57 in 59 v kmečkih izjavah, 63 v Thurnovem pismu itd.).

Čulinovićevemu prikazu je po svojem namenu podoben tudi prikaz upora v knjigi **S. Antoljaka**, Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj, 1956, str. 125—146 (»deskriptivni prikaz buna u Hrvatskoj, s oznakom izvora i literature« — gl. str. 6). Pri opisu »prve muške puntarije« je podal le sintezo rezultatov novejših

hrvatskih del in razprav, pri čemer pa gre skoraj povsem mimo Durmana. Vire pozna le v objavi Račkega v Star. VII, pa še tu se opira nanje neposredno le na enem samem mestu (str. 129, op. 17). Slovenske literature o uporah sploh ne navaja, hrvatsko le delno. Upor je zato očrtan le v tistih mejah, ki so v hrvatski literaturi običajne. Slovenskega deleža v gibanju pisec skoraj ne upošteva (manj kakor Klaić in Hartinger itd.). V teh mejah je sinteza napisana spretnjeje od Čulinovičeve. Vendar pa očrt ni ostal le zelo nepopolen, marveč se je nepoznanje virov in literature tudi tu maščevalo z vrsto drobnih napak in neuglajenosti. Tako trdi pisec z ene strani, da je bil »kmet-seljak posve privezan uz zemlju« (str. 126), z druge pa takoj nato navaja možnost, da »bi prešao k drugome gospodaru« (127). Urbar ni »pismen ugovor« med gospodarom in podložnikom (str. 128), marveč enostranski gospodarov popis dohodkov od zemljiškega gospostva. Na edinem mestu, kjer se navaja vir neposredno po Račkem, je delno pogrešno preveden (Quumque miseris — sc. subditis — a tyrannide Turcica haud quamquam tueri queant naj bi pomenilo »Kada ih od turskoga bijesa ne mogu obraniti«, str. 129). Spor med Uršulo in Tahijem okrog Stubice in Susedgrada 1564/65 se razlaga le s Tahijevim pohlepom po še preostalem delu obeh posestev (str. 130), povzročila ga je pa prav toliko tudi Heningovska težnja, da vržejo Tahija s posesti, ki si jo je že pridobil — čeprav na pravno sporen način. Tudi podatki, s katerimi označuje pisec Tahijev postopek s podložniki in Heningovskimi uradniki že v tem času (str. 130), so v resnici poznejši (delno spadajo šele v čas po 1569, ko je Tahij nekaj časa povsem sam upravljal obe gospostvi). Gregorić ni izpovedal le, da je prav »Tahijeva raskalašenost... mnoge potakla na ustanak« (str. 132), marveč, da bi kmetje vse drugo še potrpežljivo »če ne bi šel Tahij Ferenc dalje in njihove hčere tako nekrščansko in na tiranski način onečaščal in posiljeval... Takšna nesramna dejanja so zbudila nastali upor« (Rački, Star. VII, str. 295). Upor proti dajatvam se je pokazal prvič o Božiču 1571; trditev, da so kmetje že »od god. 1571. dalje stalno uskračivali svaki rad na poljima i obustavili svako davanje daća« (str. 133), pa je v svoji splošni formulaciji gotovo pogrešna celo za 1572 (saj sta do začetka upora nemoteno živela oba zastopnika ogrske kraljevske komore na Susedgradu in v Stubici kot upravnika polovice obeh gospostev). Ali so bili res kmetje »od starine« dolžni upravljati utrdbe Ivanić, Božjakovino itd. (str. 133; mar ni to šele v zvezi s turškimi vpadi)? Sabora vsekakor niso nagnile k obrambi Tahija potrebe »obrane čitave zemlje«, marveč plemiških pravic! Brdovec je padel v roke puntarjev po podatkih virov pred in ne po Susedgradu (str. 134). Od Tahija ni zahteval pismene obveze, da »ne će dirati kmetove«, sabor (str. 135), marveč cesarjeva komisija. Tudi sicer ni bil hrvatski sabor tisti, ki bi dal iniciativo za cesarjevo posredovanje med Tahijem in njegovimi podložniki (str. 136), marveč je molčal le prisiljen, ker je posegel v njihov spor z vladar. Sprejemanje Tahijeve trditve, da je Uršula januarja 1573 znova zavzela Susedgrad in Stubico s silo s pomočjo kmečke vojske (str. 136), je pogrešno. Tahijevi so bili z obeh posestev pregnani že od srede 1572. leta. Tahij je očitno tu sam povezal kmečki upor iz pomladi 1572 z vnovično vpepljavo Heningovcev v začetku 1573 v celoto. Podložniki se niso vzdignili v upor »smjesta« po obsodbi upornikov na saboru 18. I. 1573, marveč šele ko so začele krožiti med njimi vesti, da bo prišla nadnje zaradi tega sklepa fevdalna vojska. Gregorićev vojni načrt obsega seveda le del uporniških načrtov te vrste, ne pa vseh (str. 137). Citat iz Svračeve izjave o kmečkih načrtih za primer zmage (str. 138) je v podrobnostih netočno preveden. Drašković ne imenuje Gubca »bega« na drugem (str. 138), marveč na istem mestu, na katerem omenja njegovo izvolitev za »kralja«; seveda ob izbruhu upora tudi ni v prvi vrsti »nastojao da spriječi prolivanje krvi« (139), marveč da čim hitreje in s čim

manjšimi stroški odpravi nevarnost, ki je pretila fevdalcem in hkrati tudi njemu samemu. Boj na Mokricah ni drug, kakor pri Kerestincu, marveč je le isti boj dvakrat omenjen (str. 140). Gregorič ni šel skozi Planino v Jurklošter (str. 141), marveč obratno. Drugo sporočilo o porazu pri Krškem ga ni dohitelo v Pilštanju (str. 141), marveč v Planini. Iz bitke pri Šempetru se nista rešila z begom »samo Ilija Gregorič s Mihajlom Gušetičem« (str. 141), marveč blizu 500 upornikov (od blizu 600 jih je bilo 50 pobitih in le 40 ujetih). Moč Gubčeve vojske pred bitko pri Stubici nam po virih ni znana (str. 141); vse navedbe so le domneve. Gubčev in Alapijev govor pred bitko (str. 142) sta nezgodovinska Isthvanffyjeva vložka v tekst; pisec je v njih po običaju tedanjega zgodovinarstva povedal svoje mnenje o težnjah obeh strani. Konjenica ni »ubrzo poremetila seljačke redove« (str. 142), saj je trajal boj okrog štiri ure. Razlaga imena »Bezjaki« za kajkavce s pomočjo ljudske etimologije »bezuhi = bezuki = bezjaki« A. Radića (str. 142, op. 76) in s povezovanjem s kaznijo za upornike 1573 je brez vrednosti, čeprav izvor besede še ni docela jasen (zadnji pregled razlag gl. pri F. Bezljaj, Slovenska vodna imena, I. del, 1956, str. 59—60); izraz je namreč gotovo starejši (M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja II, 1954, str. 97, z navedbami iz okrog l. 1500 na Krasu). Brez podrobnejše opredelitve smisla besede »nacionalni« v posebnem pomenu ni mogoče preprosto reči, da je bila buna »duboko nacionalna« (str. 145). To namreč velja le v perspektivi poznejšega razvoja, ne pa v današnjem smislu te besede, kakor bi se zdelo po nadaljevanju, da »je još više zblížila dva bratska slavenska naroda« (str. 145). Temelj tega zblíževanja sta bila namreč obramba proti Turkom in kmečka trgovina, ne pa narodnostna zavest. Mnogo večja veličina hrvatsko-slovenskega kmečkega upora v primeri z zaroto (zakaj »ustankom«?) Petra Zrinskega in Frana Krsta Frankopana ne izvira predvsem od tod, »jer su oni sami natrag utakli mač u korice i predali se u ruke svoga krvnika« (str. 145), marveč od tod, da je bil hrvatsko-slovenski kmečki upor odprt boj **ljudstva** za družbeno in politično osvoboditev, zarota pa po svojem družbenem značaju le boj osamljenih **fevdalnih magnatov za svoje** pravice in koristi, ki za ljudstvo v celoti v tedanjem položaju in času ne bi prav nič bistvenega spremenil. Tako torej kažeta obe deli — Čulinovićevo in Antoljakovo — znova nevarnosti, ki preže tudi pri pisanju sinteze na zgodovinarja, če ne pozna v podrobnosti virov.

Razprava **Rudolfa Bičanića** »Začeci kapitalističkih odnosa u hrvatsko-slovenskoj seljačkoj buni godine 1573« (prva objava v slovenščini, Ekonomska revija II, 1951, str. 411—421; sedaj v Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici, Mala historijska knjižnica, br. 6, 1952, str. 5—21) pomeni spričo tega v naši povojni historiografiji prvi širši poskus, da bi se poglobilo naše znanje o širših podkladah hrvatsko-slovenskega kmečkega upora. V prvem delu svoje razprave poskuša dokazati, da obstoje tudi na Hrvatskem v XVI. stoletju »kapitalistički zameci«, t. j. »ekonomski odnosi, koji imaju kapitalistički značaj, gdje kapital počinje da igra samostalnu ulogu, i gdje se stvaraju odnosi i institucije, karakteristične za građanski kapitalistički sistem« (str. 10). Tu opozarja zlasti na povečanje trgovine (zlasti z žitom in živino), povezane delno tudi s preskrbovanjem obmejnih utrd, na poseganje italijanskih trgovcev v to trgovino in na pomen trgovanja za kmete, ki so si morali z njo pridobiti denar za plačevanje novih davkov. Posebej podčrtuje pomen rudarstva, najemništva v plačevanju organizaciji in gusarstva v bojih na morju.

V tem okviru išče tudi nekatere vzroke kmečkega upora 1573. Njegova glavna značilnost je sicer brez dvoma »pobuna seljaka protiv feudalne eksploatacije«, vendar je to že »pobuna protiv feudalnog sistema kao cjeline, u kojoj se već nazrijevaju i neki građansko-kapitalistički elementi« (str. 11). Ta element išče predvsem v treh pogledih:

1. Poleg tega, da so uporniki naleteli v manjših slovenskih mestih in trgih vsaj na delno razumevanje in podporo tamošnjega prebivalstva, je predvsem pomembna »uloga građanskih (t. j. u izvjesnom smislu građanskih) elemenata u samoj kmetškoj vojsci«. Upora se namreč ne udeležujejo le kmetje — tudi bogatejši, ki imajo prav zaradi svojega premoženja uglednejši položaj — marveč tudi ljudje, ki se pečajo s trgovino (Simon in Ilija Gregorić — vir tu pravzaprav ni jasen, ker pravi, da je Simon »ain allter vnd zeitiger deub gewest, vnd **soliche** khauffmanschaft sein Bruedern zugefuerdt«, Rački, Star. VII, str. 264; Nožina — tudi tu podatek ni trden, ker Nožina ni živel v Zágorju, marveč med Uskoki v Žumberku v Stodieschitsch, Strodesch oz. Stodraschj = Stojdraga, Rački, str. 264, 286 in 305), podeželski obrtniki (Šterc, Bartulić, Grbac), vojaški najemniki (Ilija Gregorić, Gušetić) in nekateri plemiči; sem bi bilo prišteti tudi člane plemiških občin, ki jih fevdalci v tem času poskušajo spraviti v položaj podložnikov, ki jim jih primanjkuje (na pr. Draganići, Rački, Star. VII, str. 192).

2. Analiza programa upornikov kaže, da je segal precej preko neposredne borbe s fevdalci (tu je razlaga »Jahrzins« z »novčana renta« pogrešna, ker nemški izraz — Rački, Star. VII, str. 255 — pomeni vse oblike »pravde«), in sicer posebej v borbi za osvoboditev trgovine od mitnin in carin. Ta pojav pojasnjuje pisec posebej s preusmeritvijo trgovine v XVI. stoletju preko Ljubljane na Reko in s pomenom trgovine z žitom, živino in soljo za hrvatskega in slovenskega kmeta v tem času. Prav položaj Brdovca in Susedgrada ob važnem križišču trgovskih poti pojasnjuje obenem širino in razgledanost uporniškega vojaškega načrta. Ob tem posebej opozarja še na zvezo vrhovnega tridesetničarja Krištofa Winklerja z uporniki (Rački, Star. VII, str. 268 in 273; Šišić, Hrvat. sabor. spisi III, str. 401; gl. tudi Rački, Star. VIII, str. 249, kjer se omenja Winklerjeva prošnja za osvoboditev uporniškega »Hauptmann«-a Gregorja Gušetića; gl. Rački, Star. VII, str. 254). Vprašanje pa je, ali sega sodelovanje Winklerja, ki je bil po svojem mestu kraljevski uradnik, dlje kakor nekaterih ljudi iz fevdalnih krogov, na pr. Ivana Horvata, o katerem je Gregorić izjavil, da je bil »der Hoffrichter zu Sossedt aller diser aufrur maister, anfinger vnd aufwiger; dan derselb sei aus dem Schloss entsprungen, das gelt gesamblet vnd alle Ordnung gethon« (Rački, Star. VII, str. 297). Vprašanje je tudi, ali so se uporniki borili res za odpravo **vseh** mitnin, ali le za to, da bi se omejile in da bi jih prevzela kmečka zveza. Po Svračevi izjavi so hoteli tudi po zmagi »die gefell, Zinss vnd Steuer selbst ainfordern« (Rački, str. 274).

3. Po isti Svračevi izjavi so nameravali tudi »die Graniczen selbst versorgen. Dann die herrn fragen vmb die Graniczen nichts«. Po navadnem mnenju gre tu za varnost meje pred Turki (M. Lexer, *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, 1943, str. 280: **versorgen** = sicherstellen; 17: **besorgen** = sorgen für, versorgen **mit**, beschützen vor; aussteuern), Bičanić pa misli, da gre tu za »opskrbu granice«, t. j. »da će seljaci sami snadbijevati granicu«, ne pa za borbe proti Turkom. Kmetje naj bi imeli pri tem v mislih poseganje fevdalcev v to trgovino, ker da so ti zahtevali, da smejo prodajati kmetje žito le njim, sami pa so ga nato prodajali posadkam ob meji za do šestkrat višjo ceno. Ta razlaga pa niti ne ustreza trditvi, da »gospoda za mejo nič ne vprašajo«, niti razvoju te trgovine v drugi polovici XVI. stoletja. Leta 1560 se res kaže težnja fevdalcev (in meščanov!), da monopolizirajo trgovino z obmejnimi trdnjavami (Šišić, Hrvat. sabor. spisi III, str. 83 sl.), toda že 1567 je sklenil hrvatski sabor, naj kmetje živila »libere perferant et vendant« in obenem določil kazen za prekupčevalce (Šišić, n. d., str. 171). Prav l. 1573 dokazuje nek sklep sabora, da je postala ta trgovina že bistvena »pro necessitate domus

et familiae« podložnikov (Šišić, n. d., str. 397), in l. 1588 omenja hrvatski sabor kot prekupčevalce le še vojake (Šišić, n. d., IV., str. 223).

Z druge strani pa ne gre zaradi Draškovičevega mnenja, da bi mogli kmetje preiti k Turkom (Rački, Star. VII, str. 167), odbijati mnenja, da gre tu za obrambo meje. Prav obramba proti Turkom je namreč v naših kmečkih uporih imela zelo velik pomen (B. Grafenauer, Boj..., str. 49—55, 108). To obrambo je imel pred očmi tudi Gregoričev vojaški načrt: »Die von Stubiz aber sollten an der granize peliben sein, vor anderen einfall anchaimbs zuerhuetten« (Rački, Star. VII, str. 263). Tu ne gre le za obrambo pred vdorom fevdalne vojske, marveč tudi Turkov. Gregorič je namreč na Brunnerjevo sporočilo o vdoru »Turkov« v Bistriško dolino v Jurkloštru povsem mirno odgovoril: »wolt Gott, der Tüergkh wer vorhanden. Wier haben auf den Kheglouitschen vnd Rathkay 3000 Personen« (Rački, Star. VII, str. 186).

Bičanić je torej pokazal v svoji razpravi res na pomembne strani v razvoju kmečkega gibanja, zlasti v drugem delu svojega izvajanja (prim. tudi R. Bičanić, *Važnost Rijeke u ekonomskom životu Hrvatske, Riješki Zbornik*, 1953, str. 153—162), vtem ko gre pri prvem delu že za prej znana dejstva, v tretjem pa za tezo, ki je ni mogoče dobro utemeljiti. Seveda pa je vprašanje, ali vsa ta argumentacija opravičuje trditev, da gre pri tem za »meščansko-kapitalistične« elemente v uporu.

Precej preko okvira naših povojnih prispevkov o zgodovini upora pa sega razprava **Ju. V. Brumlej-a** »Vosstanie horvatskih i slovenskih krest'jan 1573 g.« (Učeneje zapiski Instituta slavjanovedenija, Akademija nauk SSSR, XI, 1955, str. 154—216). Obenem z razpravo istega pisca »Evolucija dokapitalističeskoj zemel'noj renty v Horvatii vtoroj poloviny XV in XVI vekov« (prav tam IV, 1951, str. 284—306; razprava mi ni dostopna) pomeni po Durmanu prvi poskus nove monografične obravnave upora v celoti. Razpravo uvaja kritičen pregled historiografije (str. 154—160) do Hartingerja, ki pa je pomanjkljiv. Ker pisec ne pozna mlajših del (navaja le **Prelogov** pregled v NE SHS IV, 1929, str. 109—116), trdi, da je Hartingerjeva knjiga »zadnja pomembna monografija o zgodovini upora« in da je začelo jugoslovansko zgodovinopisje po 1917 upor 1573 »stvarno zamolčevati« (str. 159, 216). Pomanjkljiv je tudi pregled virov (Rački, Star. VII; Klaić, *Vjesnik* XI; Šišić, *MSHSM XXXIX*). Omejeno poznanje virov in literature je onemogočilo piscu, da bi zajel v vsej širini vzroke opora in njegov potek. Slovensko ozemlje je ostalo v obeh pogledih — z izjemo po Hartingerju povzetih podatkov o Štatenbergu (str. 168) in Gregoričevega pohoda od Cesargrada do Jurkloštra in nazaj — izločeno iz obravnave.

Tako se pisec, čeprav se pri obravnavi vzrokov upora **načelno** ostro upira njihovemu omejevanju le na Tahtja (str. 161—168), vendarle pri tem v marsičem ni mogel osvoboditi že omenjene tendence virov fevdalnega izvora. Poglavitni vzrok upora gleda — pri tem se opira na svojo analizo po Lopašiću objavljenih »Hrvatskih urbarjev« (MHJSM V, 1894: Grižanski urbar 1544 in urbarja Dubovca 1579 in 1581, str. 83—128) — v povečanju tlake na do 6 dni na teden. Ali je ta generalizacija dveh znanih podatkov (urbarja iz Dubovca in tlaka kmetov iz Kravarskega v Želinu jeseni 1573, Rački, Star. VII, str. 317) opravičena, bo pokazal šele pregled še ne objavljenih latinskih urbarjev za XVI. in XVII. stoletje (Lopašić, n. d., str. VI). Doslej še ne vemo, ali gre pri tem za splošno veljavne obveze, ali so se takšne dolžnosti uveljavile le na posameznih gospostvih. Po zakonskih odredbah iz l. 1514 in 1548 je bila določena tlaka na 1 dan na teden. Fevdalci so tlako v resnici povečevali z določbami »serviunt sicut illis jubetur, serviunt ad libitum« itd., poleg tega pa se zdi, da spada prelom v tem povečanju res v drugo polovico XVI. stoletja.

Vendar je po Bösendorferjevih ugotovitvah kljub načelni neomejenosti tlake skozi vse leto delal »kmet prosječno jedan tjedan spahiji, dva sebi« (Strena Dolenciana-Krekiana-Kuseiana-Skerliana I, 1937, str. 149). Vsekakor pa imajo pritožbe proti tlaki med znanimi kmečkimi pritožbami 1572/73 le manj pomembno mesto. Mnogo pomembnejše se zde pritožbe zaradi raznovrstnega neposrednega izžemanja denarja (Kaspret, ČZN 6, Popelka, Bojničić). Ker so v drugi polovici XVI. stoletja obenem s splošnim padcem vrednosti denarja hitro naraščali nominalni stroški fevdalcev, je bil ta pojav precej splošen in se ni omejeval le na Tahija (Popelka, n. n. m., str. 103).

S pomanjkanjem delovne sile — seveda velja to tudi za dajatve in ne le za tlako, kajti kmetije brez posestnikov so bile brez haska za fevdalca — po pravici povezuje tudi regulacijo preseljevanja kmetov na saboru l. 1538 v Križevcih, le da napačno trdi, da je bila z njo »že v tem času kmetom-kolonom v Slavoniji stvarno vzeta svobodna selitev« (str. 162). »Liberomigracija« je bila namreč kmetom povsem zabranjena 1514 na ogrskem »pobesnelem« saboru, ko so bili kmetje »jugo perpetuae servitutis et rusticitatis subjecti« (Bösendorfer, n. n. m., str. 132—137). Ker pa so — sedaj brez vsega nadzorstva — kljub temu bežali s svojih kmetij, so bile 1538 obnovljene v glavnem iste določbe, ki so urejale preseljevanje pred »pobesnelim« saborom. Prav zato, ker je bilo pomanjkanje kmetov splošno in so se fevdalci med seboj zanje gotovo tudi borili — to dokazujejo tudi kazenske določbe proti fevdalcem, ki bi kmete s silo zadrževali (Šišić, Hrvat. sabor. spisi II, MSHSM XXXVI, 1915, str. 145 sl.) — ta svoboščina ni bila povsem brez vrednosti. Ta hi je mogel ob svojem povratku v Susedgrad 1566 zadržati podložnike, ki so se hoteli odseliti, le z mirnim prepričevanjem (Bojničić, n. n. m., str. 19, 45), hrvatski sabor pa je ob pojavih kmečke upornosti l. 1567 kar naravnost opozoril fevdalce: »Si vero domini illorum in veteranis libertatibus colonos suos conservare nollent, habent libertatem iuxta constitutiones publicas et articulos superinde editos ad bona aliorum per solitam denunciationem et licentiam se conferendos« (Šišić, MSHSM, str. 175).

Med predniki hrvatsko-slovenskega upora podčrtuje pisec posebej »slovenski upor« l. 1515, za katerega pa uporablja — preko Engelsove »Nemške kmečke vojne« — le Zimmermannovo »Geschichte des großen Bauernkrieges« (I, 1841), kjer je ta upor opisan povsem napak, brez uporabe kakršnegakoli arhivskega gradiva. Tudi če mu ni pristopna moja le v 300 izvodih izišla knjiga o njem (Boj..., str. 18—49, 58—110, 136—150), bi mogel najti mnogo boljšo podobo pri F. M. Mayerju, Der innerösterreichische Bauernkrieg d. J. 1515, (Archiv f. österr. Gesch. 65, 1883, str. 56—136) ali G. Franzu, Der deutsche Bauernkrieg (1933, str. 56—70). Da je izročilo o tem uporu res vplivalo na hrvatsko-slovenski upor, pa ne kaže le Vrančičeva izjava (Rački, Star. VII, str. 253), marveč tudi Štercova (n. n. m., str. 186) in seveda tudi povezovanje obeh uporov v fevdalnem taboru (Trubar 1575: Rupel, Slovenski protestantski pisci, 1934, str. 133—134; freisinški škof Vid Adam 1635: F. Kos, n. d.) in zlasti primerjanje njihovih programov (B. Grafenauer, ZČ VIII, 1954, str. 281—283).

Predigra upora, povezana z borbo za Susedgrad in Stubico med Heningovci in Tahijem (str. 164—168) je zajeta le delno. Ker pisec ne pozna Bojničićeve objave zapisnika preiskave l. 1567, porablja za njeno označbo Gregoričovo pričevanje (Rački, Star. VII, str. 294 sl.), ki pa govori o drugi komisiji (jeseni 1572; vpoštev bi prišel kvečjemu še prelom 1572/73). Do komisije l. 1567 je namreč prišlo delno zaradi Tahijevih sporov s sosednimi fevdalci, delno pa zaradi nesoglasja upraviteljev onega dela posestev, ki ga je 1566 prevzela ogrska kraljevska komora, s Tahijevim izžemanjem podložnikov; zaradi tega bi namreč utegnilo priti do odselitve podložnikov in opustelosti posestev. Res je

bilo ugotovljeno, da je izžemal Tahī — ne glede na nasilja nad župniki in spore s sosednimi fevdalci — denar iz podložnikov z uvajanjem »izrednih dajatev« (skoraj vsak mesec!) in celo z zapiranjem proti odkupu za denar, blizu 20 kmetom pa je tudi odvzel kmetije, pri čemer je vinograde pridržal sebi, na kmetije pa nasadil ljudi, ki so mu služili na gradu ali v vojski, ter zato od kmetij nehal plačevati »diko«. Pravo njegovo nasilje pa je prišlo na dan šele po pritožbah štatemberških kmetov v l. 1571-73 in ob zasliševanju susedgradskih in stubiških kmetov po drugi komisiji — in seveda v izpovedih upornikov, zakaj so se uprli.

Vprašanje je tudi, ali smemo šteti med vzroke upora slabo letino 1569 in njej sledeči glad v zimi 1569-70 (str. 165; Šišić, MSHSM XXXIX, str. 279 in 291), kajti časovna razdalja do postanka kmečke zveze v Hrvatskem Zagorju spomladi 1572 je le prevelika. Pač pa bi bilo poleg onih širših momentov, na katere je opozoril Bičanić, upoštevati tudi splošno zaostritev razredne borbe v tem času, izraženo v težnji fevdalcev, da spremene v podložnike tudi dotlej svobodnejše skupine vaškega prebivalstva (plemiške občine) in prebivalce plemiških trgov, kar je po svoje vplivalo na širino upora na Tahijevih, še bolj pa na Erdedijevih posestvih. Upoštevanje slovenskega razvoja bi zahtevalo pritegnitev še vrste novih momentov (razvoj sistema izrednih davkov, nove mitnice, prisilno kupovanje kupnega prava, večanje tlake, potiskanje kosezov med navadne podložnike itd.), brez katerih pa tudi upora v celoti ni mogoče razložiti.

V obravnavi samega upora (str. 168—214) postavlja pisec vrsto novih tez, ki so delno v resnici plod poglobljene analize virov. Tudi tu se očitno trudi, da bi našel v uporabi njegove širše poteze, ki niso navezane le na Tahijev postopek s podložniki. Ker pa mu je preveč tuja edina trdna podlaga te analize — podložniški položaj na hrvatskem in slovenskem ozemlju v vsej svoji širini — se ob uveljavljanju te svoje pravilne težnje večkrat zapleta tudi v dvomljive domneve. Že pri prvem uporniškem dejanju — napadu na Tahijeva uradnika Mihaela Horvata in podoskrbnika Nikolaja Stanka o Božiču 1571 ob pobiranju »dike« (Klaić, Vjesnik XI, str. 134) — pogrešno trdi, da je bil Stanko uradnik kraljevske komore (str. 169) in da se potemtakem upor od začetka ne usmerja le proti Tahiju, marveč tudi proti cesarju. Pri tem ne upošteva dejstva, da je Tahī prav z »izrednimi dajatvami« v denarju povečeval svoje dohodke, na kar je podložnike še posebej opozorila preiskava l. 1567 o tem, ali Tahī plačuje »diko« od svojih kmetij; dalje, da so tudi državne davke pobirali tudi organi zemljiškega gospoda in ne le posebno »fiskalno« uradništvo (str. 169, 175) in da je Tahī resnično zadrževal te davke zase (od 1558 do 1573 se mu je na Štatenbergu na ta način nabral zaostanek 4472 fl. 3 kr., Popelka, n. n. m., str. 114, po Kaspretu, ČZN 6, str. 75, pa celo 6889 fl., 1 šil. in 1 pen.). Prav tako pogrešno vnaša »protikraljevski« moment tudi v dogodke l. 1572, ko so podložniki zavzeli pristavo v Brdovcu (na Jurjevo), Susedgrad (v maju) in Stubico (24. VI.), obenem pa poslali že v aprilu prvo poslanstvo k cesarju (Klaić, Vjesnik XI, str. 134 sl.; Rački, Star. VII, str. 255) in organizirali kmečko »zvezo« (Rački, str. 283), ki so jo najbrže imenovali »bratstvo«. Že pred Jurjevim 1572 sta namreč na obe gospostvi prišla spet predstavnika komore. Zaradi zahteve hrvatskega sabora, naj se reši spor med Tahijem in Heningovci (Šišić, MSHSM XXXIX, str. 133), sta nadzorovala ta del posesti (Kukuljević, Arkiv III, str. 63; Klaić, Vjesnik XI, str. 135: na Susedgradu Mihael literat Herbinović, v Stubici Ivan Bakšaj). Podložniki pa se ob padcu graščin niso pregrešili nad »imetje komore« (str. 175). Njena zastopnika sta tudi poslej nemoteno ostala na svojih mestih. Prav zato jima je Tahī celo očital, da sta podpirala upornike. Vprašanje je, ali je v teh pogojih povsem opravičena trditev, da so Tahijevi podložniki

teh dveh gospostev živeli poslej do začetka pravega upora »izven območja fevdalnega izkoriščanja« (str. 175). Zaradi svoje vojaške slabosti, uporniškega razmerja do predstavnikov komore in nerešenega spora med Tahijem in Heningovci je sabor 2. VI. sodil, da »upora susedgradskih in stubiških kmetov ni mogoče zadušiti brez izrečnega povelja cesarskega veličanstva« (Šišić, MSHSM XXXIX, str. 347) in se zadovoljil s poslanstvom k cesarju. Po Isthvanffyjevem pričevanju naj bi poslanci od cesarja »mandata obtineant, quibus illi (= Germani duces Vitus Halecus et Herbatus Auerspergus) ad ferendum laborantibus sociis auxillium concurrere jubeantur« (Rački, Star. VII, str. 216). Poskusi Tahijevega sina Gabriela, da 7. VI. sam zaduši upor, pa so puntarji zavrnili (Klaić, Vjesnik XI, str. 134).

Poleg kmečkih pritožb — 24. VI. je odšlo že drugo kmečko poslanstvo k cesarju — ki jih je pisal upornikom župnik v Brdovcu (Rački, Star. VII, str. 290 in 269), je morda vplivalo na cesarjevo odklonitev prošnje sabora tudi stališče zastopnikov komore (s tem bi bilo mogoče najti tudi razlago Winklerjeve zveze z uporniki). Vtem, ko pozna Bromlej šele cesarsko komisijo iz konca leta, sta delali v zadnjem letu priprav na upor v resnici dve takšni komisiji. Člani prve komisije so bili namreč navzoči že na saboru 10. VIII.; še pred tem pa jim je moral dati Tahij pismeno obveznico, da ne bo kmetov po ureditvi »spora« niti malo kaznoval (Klaić, Povjest, str. 291). Prav ta komisija je pač tista, o kateri so trdili kmetje januarja 1573, da je preverila resničnost njihovih pritožb, in o kateri je govoril tudi Gregorić ob zaslišanju (Rački, Star. VII, str. 278 in 295). Tahij sedaj ni mogel več sam zadušiti upora, marveč se le 6. VIII. pritožiti pri zagrebškem kaptolu, 10. VIII. pa zahtevati kazen za upornike na seji sabora ob navzočnosti članov komisije. Ze tedaj je Gregorijanec pokazal svoj pravi obraz, ko je v imenu Heningovcev zahteval le, naj se »prej ta posestva razdele med stranki«, potem pa naj Tahij »kaznuje le svoj del podložnikov... za upor in zločine, če ga je volja« (Šišić, MSHSM XXXIX, str. 353). Ker je spor prevzela že cesarska komisija, so bile saboru roke zvezane. Izrazil je le — zelo jasno — svojo sodbo o gibanju. Ker uporniki tudi ob preiskavi komisije niso popustili od upora proti Tahiju, jih je sabor obdolžil upora »ne le proti samemu gospodu Tahiju, marveč tudi proti njegovemu veličanstvu in svoboščinam vsega kraljestva«. Zato naj bi njegovi poslanci pri kralju in na ogrskem saboru v Bratislavi zahtevali, »da ne uidejo zasluženi kazni«. Ogrski sabor je res 5. X. zahteval za Tahijo pravico, da upornike sodno kaznuje (ker bi osvoboditev od kazni nasprotovala svoboščinam kraljestva!) in naj se mu vrne tozadevna obveznica, ki jo je komisija poslala cesarju. Poleg tega je sabor priporočil revizijo in rešitev spora Tahija in Heningovcev (Klaić, Povjest, 290—291). Cesar je hotel rešiti vprašanje sam in je 4. XII. poslal »v Slavonijo« novo komisijo (Šišić, MSHSM XXXIX, 359).

Vse doslej torej v uporniškem gibanju ni bilo proticesarske usmerjenosti. Kmetje so se borili le za zamenjavo Tahija z drugim gospodom. Pri cesarju in njegovi komisiji so imeli celo nekaj uspeha, vtem ko je hrvatsko plemstvo obenem s Tahijem branilo »dekrete in svoboščine stanov ogrskega kraljestva« — ne le proti kmetom, marveč tudi proti vladarjevemu nadzorstvu.

Z delom druge cesarjeve komisije je povezan že izbruh pravega upora. Vrsta dejstev priča, da se je kmečka zveza nanj že prej pripravljala: njegov hitri in široki odmev do Istre, Gorenjske in Međimurja, upor na Štatenbergu najkasneje v začetku januarja 1573 in odhod tamošnjih upornikov v spodnještajerski »Urvald« na pomoč upornikom v tem okolišu; sporočilo, da so nekateri uporniki (Bartolić, Vlašić in Drvodelić) imeli že jeseni 1572 toliko dela z uporom, da niso mogli obdelovati svojih kmetij (Rački, Star. VII, str. 264—265). Vsega tega Bromlej zaradi preozkega okvira, v katerem obravnava upor,

ni upošteval. Pač pa postavlja novo podobo izbruha upora v januarju 1573 (str. 173—176). Pri tem je nepotrebno vprašanje, kateri sabor (7. XII. 1572 ali 18. I. 1573) je po Liszthyjevem poročilu (Rački, Star. VII, str. 278 sl.) vplival na izbruh upora. Komisija, imenovana 4. XII., ki je odšla v Slavonijo »aliquando tardius, quam oportuisset«, šla najprej v Susedgrad in prišla tja v času, ko je bil sabor šele sklican, namreč gotovo ni mogla biti navzoča že na saboru 7. XII. v Zagrebu, marveč le 18. I. 1573. To potrjujeta še posebej Tahijev protest, da je bila »Heningova vdova z njenimi po kraljevih komisarijih in kmečki vojni nasilno uvedena v Susedgrad in Doljno Stubico«, in Gregorijančev odgovor, »da so jim bila njihova dedna posestva vrnjena po svetem cesarskem in kraljevskem veličanstvu« (Šišić, MSHSM XXXIX, str. 370 sl.). Komisija je bila očitno kratko pred tem saborom v Susedgradu, kjer pa je uredila le spor med fevdalci, ne pa spora med Tahijem in kmeti. Rešitev tega spora je prepustila saboru in povabila kmete na njegovo zasedanje. Odgovorili so pismeno, da »so svoje pritožbe že prej predložili veličanstvu, o njih se je napravila preiskava in se je izvedelo, da so resnične, vendar ni sledila nikaka izvršitev pravice; oni nočejo imeti več za gospoda ne Tahija, ne njegovih dedičev; hočejo pa poslušni v vsem ubogati in služiti njegovemu veličanstvu ali komurkoli bi ono zapovedalo, razen Tahiju« (Rački, Star. VII, str. 278). Nato jih je — ogrski podkancler pravi, »ne vem po čigavem povelju, gotovo ne njegovega veličanstva« — sabor obsodil zaradi »večne nezvestobe« in »hkrati nad vsemi izrekel preklic«. Zaradi tega »ogorčeni kmetje se vzdignejo in skličejo k orožju« (Rački, n. n. m.). To sporočilo vsekakor sorazmerno nepristranskega opazovalca, ki je bil obenem po svojem uradnem mestu dobro poučen o **javno znanih** dogodkih, je temelj splošnega mnenja, da je bil prav ta saborov sklep zadnji povod za prehod v odprt upor ne več samo proti Tahiju, marveč proti fevdalcem nasploh; poleg tega je vplival nanj — po tem mnenju — še hipni preobrat Gregorijanca, čim so Heningovci dobili svojo posest nazaj (tistim, ki bi še vztrajali v uporu, je zagrozil, da jih bo kot »sovražnike cesarskega veličanstva in vsega krščanstva« dal »žive peči«, če ne odnehajo, Rački, Star. VII, str. 255 in 250; Klaić, str. 292; Durman, str. 89).

Proti tej splošni sodbi trdi Bromlej, da sta se tri dni pred začetkom upora (t. j. okrog 25. I. 1573) Tahij in Gregorijanec pogodila o delitvi dohodkov Susedgrada napol in da so »ob tem prisotni kmetje prisegli Gregorijancu in njegovemu svaku poslušnost«; tri dni pred izbruhom upora torej v Stubici in Susedgradu ni bilo »javnih znakov tega nastopa«, ki bi se morali po podkanclerjevem prikazu vsekakor že kazati. Že v tem času pa je gibanje zajelo tudi druga gospostva — že 1572 je padel tudi Ludbreg in »v teku vrste let« naj bi se upirali kmetje tudi na Erdedijevih posestvih —, že od 1572 naj bi bilo usmerjeno tudi proti cesarju in prav pod pritiskom upornikov na sosednem Erdedijevem gospostvu Cesargrad naj bi Tahijevi podložniki prešli v splošen upor (podobno je mislil že Hartinger, str. 131). Cesargradski podložniki naj bi namreč hoteli napasti susedgradske, »ker so se podali gospodi« (= Gregorijancu) in Gregorić se jim je v tej nameri pridružil s kmeti iz Brdovca. To naj bi dokazovalo tudi Gregorijančevo pismo z dne 3. II., po katerem se je upor začel z nastopom cesargradskih podložnikov. Z druge strani trdi pisec, da so se začele skupne priprave cesargradskih in Tahijevih podložnikov na odprt upor že mesec dni pred začetkom tega upora, in sicer iz strahu, da bo Erdedijeva vdova z Uskoki kmete napadla (str. 174—177).

Poglavitna pogrška te podobe je, da je nastala pod vplivom tendenčnih Gregorijančevih sporočil, s katerimi se je hotel iznebiti odgovornosti za podžiganje kmetov k uporu. To ne velja le za Gregorijančevo sporočilo 3. II. (Rački, Star. VII, str. 169), marveč prav tako tudi za **navodilo** o zasliševanju

Gregorića 4. V. Ta je namreč že 11. IV. obdolžil Gregorijanca in Heningovo, da sta upornike vzpodbujala, »da naj se ne umaknejo od svojega podjetja, marveč vedno z njim nadaljujejo, da Ferenc Tah i ne bo pripuščen v gospodstvo Sused« (Rački, n. d., str. 292). Navodilo pomeni očitno Gregorijančev odgovor na to obdolžitev (Rački, n. d., str. 294). Bromlej pa to navodilo, ki že samo ni povsem jasno, tudi pogrešno navaja. V resnici se glasi: »kake tri dni preden so se vdnigli uporniki, se je pogodil gospod Gregorijanec Štefan v prisotnosti več gospodov s Ferencem Tahijem, da položi denar za polovico gospodstva Sused; nato so imenovani kmetje prisegli in obljubili pokorščino Gregorijancu in njegovemu svaku; na to so jima segli tudi v roko in vse stvari so bile pomirjene«. Gregorić pa ni hotel dati roke, marveč je tretjo noč za tem pozval k orožju kmete iz Brdovca, sklicujoč se na kmete iz Cesargrada in uporniško prisego, ki da ni v skladu s tem, da »bi se podredili tem gospodom«. Ob pogodbi Gregorijanca s Tahijem očitno kmetje niso bili poleg; pri tem tudi ni šlo za delitev dohodkov, marveč za povračilo zakupnine Tahiju za polovico posestva. Toda — o kateri polovici posestva je tu govor? Hartinger je mislil, da je pristal Tah i s tem na prodajo še drugega dela gospodstva — dodatno k tistemu, ki ga je Heningovcem vrnila že cesarjeva komisija (str. 131; to so v resnici prodali Tahijevi sinovi 1584: Kukuljević, Susedgrad, str. 7). Toda Tah i je 1569 plačal zakupnino tudi za Heningovsko polovico (Kukuljević, n. d., str. 6 — 4500 fl.) in imel sedaj vsekakor pravico do njenega povračila od novih lastnikov. Zdi se — sporočilo je premalo jasno, da bi bilo mogoče reči več — da gre tu le za povračilo te zakupnine. Ob zaslišanju po upor u se namreč omenjajo nekateri susedski podložniki, ki so bili prej vsi podložni Tahiju, kot Gregorijančevi podložniki, drugi pa še vedno kot Tahijevi. Tudi Gregorićevi odgovori na Gregorijančev opis začetka upora kažejo, da Gregorijančev obračun s Tahijem še ni bil končan: »on, Ilija, se je kot prvi zaobljubil gospodu Gregorijancu (trditvi, da bi se ne hotel podvreči, torej ugovarja!) v tej obliki, da Ferencu Tahiju ne bodo izkazovali nobene poslušnosti več, marveč **bodo sami sebe osvobodili** in se podvrgli njemu, Gregorijancu« (Rački, n. d., str. 296—297). Tudi po Pasančevi izjavi je Gregorijanec še v pozivu Gregoriću, ko je šel od Tahijevih posestev že ob Savi navzgor (poziv je prinesel Svrač v Staro vas ob Sotli, Rački n. d., str. 269) zahteval, naj se vrne in »ne sega **dalje**«, pač pa »naj izpeljejo le to, kar so podvzeli proti Tahiju« (Rački, n. d., str. 303). Celo Svračeva izjava o tem sporočilu (damit Sy widerumb **zurückziehen** sollten) kaže, da se je Gregorijanec uprl šele razširjanju upora preko meja Tahijevih posestev (Rački, n. d., str. 250). Cesargrad je sicer res padel prvi, a to ni dokaz, da se je upor tam začel. Susedgrad in Stubica sta namreč padla že prej, tako da je bil Cesargrad najbližja nezavzeta fevdalna postojanka ob središču upora. In v resnici priča poročilo iz največje bližine, z Bizeljskega, da so bili tudi pglavitni nosilci napada na Cesargrad susedski podložniki (Rački, n. d., str. 259). Vsa sporočila o razvoju upora z edino izjemo obeh Gregorijančevih brez izjeme trdijo, da je težišče in izhodišče upora v Susedu in Stubici. Polovična rešitev je pač tudi tu zadovoljila le polovico podložnikov in nikakor ni »vseh stvari pomirila« — celo za Heningovce ne.

Celotnega upora — niti ne vseh potez njegovega začetka — pa res ni mogoče razložiti le z zadnjim sunkom, ki ga je dal sklep sabora. Cesargradski podložniki so se žarišču upora pridružili gotovo že prej; štatemberški so se celo prej že uprli; do sporov je že pred tem prišlo tudi na Erdedijevih posestvih v Turopolju (Šišić, MSHSM XXXIX, str. 353—354). Vendar je trditev, da so se kmetje upirali tu že »v teku let«, nastala s pogrešnim prevodom besed »vor etlich Jaren auch ein vnwilen gewest« (Rački, n. d., str. 268), čeprav je šlo res za več uporov pod vodstvom Draganičev pod Jastrebarskim, a še za življenja Petra Erdedija (Rački, n. d., str. 192), torej pred aprilom 1567.

Kljub vsemu pa je saborski sklep z dne 18. I. le imel pomemben vpliv na uporniško gibanje. Gregorić namreč pravi: »ko so izvedeli, da jih hočejo napasti gospa Eberau Aliabanofskya (= Erdedijeva) in Uskoki, so se mesec dni prej (= pred pričakovanim napadom, ne pa pred uporom!) zbrali k obrambi in hoteli zoperstaviti... Na krik, da prihajajo Uskoki in jih bodo plenili, so hoteli varovati cesarskemu veličanstvu gospostvo Sused« (Rački, n. d., str. 290—291). V nekoliko drugačni obliki potrjuje to tudi Svrač z izpovedjo, da so ga poklicali uporniški voditelji Pasanec, Gregorić in Gubec (torej še pred 29. I.), ko jim je nekdo prinesel novico: »Sedaj kmalu bo prišel nad vas prof Zrinski in vi boste vsi propadli« (Rački, n. d., str. 273—274). Vse to spada očitno med posledice sklepa sabora 18. I., kajti med 10. VIII. 1572 in 18. I. 1573 so bile v tem pogledu roke hrvatskega plemstva zvezane, ker je v spor posegel vladar sam; razvezala mu jih je šele cesarska komisija, ki je zadevo prepustila saboru. V vmesnem času do padca Cesargrada (29. I. 1573) so se izvršile pač zadnje priprave, kajti upor je imel v resnici še širše načrte, kakor jih poznamo. Istočasno z Gregorićevim pohodom na slovenska tla je odšel Pasanec »s svojim oddelkom na drugo stran Save« (tri dni, preden je prišel h Gregoriću Svrač z Gregorijančevim sporočilom, torej 30. ali 29. I.), prejkone na Erdedijeva posestva okrog Okića in Samobora; takšni oddelki pa so bili poleg Gregorićevega in Pasančevega še štirje (Rački, n. d., str. 303 in 291)! Obsežnejša poročila so se ohranila le o Gregorićevem, skopa o Pasančevem in Gubčevem, pri drugih treh pa moremo le ugibati, ali je spadal mednje tudi Štercevec oddelek v spodnještajerskem »Urvaldu«.

Posebno pozornost je posvetil Bromlej analizi uporniškega programa. V razlagi pojma »stara pravda« (str. 183—184, 187) pravilno podčrtuje, da je ta pojem po svojem neposrednem pomenu navezoval na staro mero dajatev, da pa se je med uporom mogel razširiti na razne nove kmečke zahteve, torej podobno, kakor smo trdili tudi pri nas (Ziherl, n. n. m., str. 311; B. Grafenauer, Boj, str. 36, 47, 105—107). Enako kot Fiamengo (n. d., str. 102) in jaz (ZČ VIII, 1954, str. 279—283) podčrtuje, da ta upor nima »verskega pokrivala« in da »versko utemeljevanje programskih zahtev ni igralo bistvene vloge« (str. 189 do 190). Pač pa na dvomljiv način razširja pravilno ugotovitev, da so »kmetje imenovali svojo zvezo ‚bratstvo‘« (Rački, n. d., str. 171, 176, 178, 257, 273; gl. zlasti str. 258, kjer se »ihre bruederschaft« kar enači z »rebellische Verpindt-nuss«), v trditev, da so proglasili »v času upora načelo ‚bratstva‘ kot pravilo družbenih odnosov« (str. 185).

Med pglavitne točke uporniškega programa pa spada uporniško gledanje na cesarja (str. 186—189). Že zgoraj smo videli, da se vsaj do januarja 1573 uporniki niso obrnili niti proti komori niti proti cesarju, čeprav je v resnici prehajal upor že v tem času iz lokalnega gibanja proti Tahiju v upor proti vsemu plemstvu (»Die gefangenen aber haben souill angezagt, dass dieser pundt auss den erfolgt, dass sy zu mermallen... wider iere herschafft in Windischlandt, sonderlich aber den Tahj... sich for ier khaiserlichen Gnaden peschwert«; vnd da Ihnen «kain hilff... erzaigt, haben sy geschworen, die Herren vnd was nur Adl sein will, mit Weib vnd Khindt zu erschlagen«, Rački, n. d., str. 191—192). Tudi Bromlej sam navaja vrsto podatkov, ki pričajo vero v »cesarsko pravičnost« in priznavanje pokorščine cesarju še za odprtega upora (Rački, n. d., str. 253, 291, 300), saj so uporniki celo širili svojo organizacijo s sklicevanjem na »cesarjevo pismo«, ki so ga kazali (Rački, n. d., str. 181). Toda to velja po njegovem mnenju le za del upornikov. V središču upora, v Hrvatskem Zagorju, naj bi se namreč po njegovem mnenju že uveljavila namera, da izvolijo Gubca za kralja in se povsem ločijo od Habsburške državne tvorbe. Razen poznejših fevdalnih zgodovinarjev obstoje o tem le tri poročila,

vse trikrat v zvezi z načrtom okrutne kazni nad voditeljem upornikov, da ga namreč okronajo z »razbeljeno železno krono« (ferrea candenti corona, mit eysnen glüenden Cronnen): zagrebški škof in ban Drašković piše 11. II. 1573 cesarju, da bodo tako kaznovali »Quendam ex ipsis, Gubecz Begum vocatum et noviter regem nominatum«, nadvojvodu Karlu pa je sporočal, da je »Inter alios Gubez, Beg vocatus, in regem nominatus fuerat«; tretje sporočilo izvira od Gregorijanca (v Thurnovem pismu) — da »so hoteli der Paurn gewesnen Khayser vnd König pretzeklo nedeljo kronati z železno razbeljeno krono« (pismo je pisano v ponedeljek, 16. II.; Rački, n. d., str. 212, 213, 245). Jugoslovansko zgodovinopisje je bilo mnenja, da gre pri teh sporočilih za tendenco hrvatskih fevdalcev, ki naj bi opravičila pred cesarjem okrutno kazen nad Gubcem (Hartinger, str. 164; Durman, str. 119—123; podobno tudi Horvat, Šišić itd.). Opora temu mnenju so predvsem — poleg drugih pričevanj o veri v cesarja in njegovo pravičnost — Gregorićevi odgovori pri zasliševanju, namreč, da so uporniki »also beschlossen, was sy miteinander erobern, das wellen sy alles miteinander Ir. Kay. M. vberantwortten vnd derselben sych in gehorsamb vbergeben«, da niso »kainen hinder Innen zum Khünig aufwerffen wellen«, tudi Gubca ne (Rački, n. d., str. 290—291, 295).

Bromlej sicer priznava, da do izvršitve volitev še ni prišlo, verjame pa v njen načrt in v zvezi s tem razlaga tudi obe navedeni Draškovićeви pismi. Sporočilo cesarju, da so Gubca »imenovali« kralja, naj bi namreč pojasnjevalo pismo Karla v tem smislu, da je bil »za kralja vnaprej določen« (predznačemyj v koroli). Takšne razlike pa v obeh istočasnih pismih ni; v obeh je Drašković hotel v dveh oblikah reči isto (to potrjuje tudi Gregorijančevo sporočilo, ki podaja stališče istih hrvatskih krogov), t. j., da so uporniki Gubca **že imenovali za kralja** (noviter regem nominatus = qui noviter in regem nominatus fuerat). Temu pa vsi drugi viri nasprotujejo.

Celo Gušetić, ki se je edini med zaslišanimi uporniki nekoliko približal tej na jezik položeni trditvi (Wer der Gubes Beg sey, den sy zu einem Kunig aufgeruffen), je odgovoril le, da je sicer »wol in gemain gehört, man werde in zum khünig aufwerffen. Es sei aber nit Ins werkh gericht worden«. Takoj za tem pa je na vprašanje, »koliko gradov, graščin in trgov so oplenili in opustošili«, odgovoril: »Er hab merers nit gehört, als das in gemain geredt worden, wan si von Tahi Ferenczen vertriben, so wolten si sich strackhs der Kay. Mayt. vnd Erz. durch. in gehorsamb vndergeben, vnd sunsten kheinen verer dienen« (Rački, n. d., str. 298 in 300). Tudi ta izjava je potemtakem za piščevo stališče neuporabna. Predvsem pa je nemogoča njegova razlaga razlike med Gregorićevimi in Gušetićevimi odgovori, da je »povsem mogoče, da Gregoriću, ki je bil v času upora v okoliših, oddaljenih od Gubčevega prebivališča«, ta načrt ne bi bil znan. Gušetić je bil namreč od začetka upora dalje stalno ob Gregorićevi strani, tako da ni mogoče, da bi bil o takšnem načrtu, če bi bil resničen, le on poučen, Gregorić pa ne. Piščeva teza je toliko bolj nevzdržna, ker je dobil tudi svoje tretje oporišče, da so uporniki po zmagi nad gospodo »hotelii ustanoviti v Zagrebu **kraljevsko vlado**«, le z napačnim prevodom Svračevih besed »so wollten sie zu Agram ain Khayserliche stell (= **cesarsko** namestništvo) aufrichten« (Rački, n. d., str. 274); to sporočilo v svoji resnični obliki kaže spet vero v cesarja. Vse ostale uporniške izpovedi, ki se Gubca mnogokrat dotikajo, pa govore o njem le kot o enem izmed članov vrhovnega vodstva, iz katerega ga posebej ne izločajo in s tem posredno ugovarjajo trditvam, da bi bil izbran za kralja ali da bi bila med kmeti sploh takšna namera razširjena. Glede vere v cesarja se torej hrvatsko-slovenski kmečki upor ni dvignil nad splošne poteze velikih kmečkih uporov XVI. stoletja pri nas (B. Grafenauer, Boj, str. 107—108), pa tudi drugod.

Manj je novosti ali vsaj poskusov po novi podobi pri opisu vnanje podobe upora; pogoj za takšno novo podobo je vsekakor opis upora v celoti, kar je dosedanja literatura zanemarjala. Med novosti spada pravilna skepsa o tem, da bi bil Gubčev govor pred bitko pri Stubici avtentičen (str. 206), iskanje vzroka za močnejši uporniški odpor pri Stubici kakor v drugih bojih v navezanosti kmetov na domači okoliš (isto je poudaril že Durman, str. 126), končno delno nova analiza vzrokov kmečkega neuspeha (pomanjkanje zaveznikov v drugih družbenih slojih in vojaška slabost proti stalni vojski, str. 207—209; gl. tudi Durman, str. 147—149; Fiamengo, n. n. m., str. 100—101; B. Grafenauer, Vojno-istoriski glasnik, str. 83—85). Napačna pa je trditev, da poraz pri Krškem ni bistveno vplival na Gregoričeve načrte in položaj upornikov. O vtisu in vplivu najbolje priča Gregoričev brat Simon: »Ko pa so bili v Sevnici, je prišel za njimi sel in naznanil, da so bili pri Krškem poraženi; Ilija pa je to drugim zamolčal in se obrnil preko Lisce na Planino (mesto preko Laškega na Celje!). Tu je nastal po drugih slih javen krik, da so bili kmetje pri Krškem premagani; tedaj jih je prevzel strah in obrnili so se proti Pilštanju« (Rački, n. d., str. 263—264). Stvar je tudi razumljiva, kajti pri Krškem so bile premagane tri četrtine prvotne Gregoričeve vojske, le eno četrtino pa je še vodil s seboj. Bromlej se sicer sklicuje na to, da so še 6. II. — ko je Gregorič že vedel za poraz, segli nemiri do Radeč. Toda — zasnovani so bili, preden je Gregorič izvedel za Krško, zato pa prav oni najbolje pričajo, da pomeni pot v Jurklošter in Planino obrat od prvotnega zamišljenega načrta.

Pri sklepnem prikazu teritorialnega obsega pisec — kot tudi v vsem podrobnem obravnavanju — ne obsega vseh gibanj na Slovenskem (str. 210—211), pač pa pogršno trdi, da je upor zajel skoraj vso Slavonijo (le približno eno četrtino slavonskega ozemlja v habsburških rokah severno od Save in približno tretjino onega med Savo in Kolpo; na hrvatsko ozemlje južno od Kolpe — tedaj približno polovico vsega hrvatskega ozemlja v habsburških rokah — sploh ni segel), skoraj vso Celjsko grofijo (le njen vzhodni del) in velik del Gorenjske (!, seveda bi moralo stati Dolenjske, vendar tu do širokega upora seveda ni prišlo razen ob jugovzhodnem robu).

Tudi pri ugotavljanju števila upornikov (str. 211—213) je pisec premalo previden. Po njegovi sodbi naj bi bilo upornikov le v Susedgradskem in Cesargradskem žarišču upora 4—5000, pri oceni vsega števila upornikov pa sprejema nedvomno tendenčno številko 40—60.000 (Rački, n. d., str. 176 in 186; Hartinger, str. 136—137). Pri tem se opira na popis »dike« iz l. 1543 (V. Klaić, Popis ratne daće u Slavoniji g. 1543, Vjesnik Zem. ark. IX, 1907, str. 83—94), po katerem je bilo na Susedgradskem in Cesargradskem gospostvu 1358 »dimov«, v Slavoniji pa 10.645. Ker gleda v »dimu« v poprečju zadruga, so prišli po njegovem računu na dim 3—4 za orožje sposobni moški, torej na prvotno žarišče upora 4—5000, na Slavonijo 30—40.000 upornikov. Račun je pogršen že v tem, da šteje k uporu vse slavonsko ozemlje severno od Kolpe. Poleg tega pa ne upošteva posledic turških osvajanj in pustošenj od l. 1543 naprej, zaradi katerih se je že do l. 1554 zmanjšalo število dimov za dobro polovico (na 4648; v Zagrebški županiji od 5428 na 2743 in pol, v Varaždinski od 3716 na 1537 in pol), do 1572 pa še za preko 1000 (3554; v Zagrebški županiji 2478 in pol, v Varaždinski 1058, Z. Herkov, Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohu Hrvatske, I, 1956, str. 337). Nerešeno pa je vprašanje, kje in v kolikšni meri živi zadruga poleg navadne »sesije« z malo družino. Celotni učinek ne le zadrug, marveč tudi kočarjev in drugih oblik neagrarnega vaškega prebivalstva je namreč v primeri s 1554 pri spremembi štetij »dimov« v štetja »hiš« število davčnih enot l. 1598 le približno podvojil (na 11.957; Klaić, Povjest III/6, str. 48—51), v primeri s 1572 pa potrojil. Ne vemo pa — dokler ne bodo ta štetja podrobno

obdelana — ali je to povečanje teritorialno enakomerno porazdeljeno in kakšne so njegove gospodarsko-družbene podklade. Preden bi mogli preiti na računanje števila upornikov po številu prebivalstva, bi bilo treba vsa ta vprašanja rešiti s pomočjo podrobne primerjalne študije o vseh 21 popisih dike, posebej še onega iz l. 1598, ki poimensko ne navaja le plemiče, marveč tudi kmete (Klaić, Vjesnik IX, str. 82). Dotlej je vsak račun nemogoč.

Številka, ki jo viri največkrat omenjajo, je 16.000 upornikov (Rački, n. d., str. 181, 194, 214). Vendar se ob zaključku upora pojavljajo tudi glasovi, da je bila previsoka (Otto v. Radmannsdorf trdi II. II., da jih ni bilo niti pol tega števila, papeški nuncij Delfino pa govori o 10—12.000 upornikih: Rački, n. d., str. 214 in 221; Istvánffy celo le o 10.000, prav tam, str. 215). Z **zanesljivimi** podatki o posameznih uporniških skupinah, ki so **aktivno** nastopile o boju, dosežemo res le število **okrog 5400** (Kupiničev oddelek pri Krškem okrog 2000: Rački, str. 180; Pasančev okrog Okića in Jastrebarskega okrog 2000; Rački, str. 198 in 206, višja številka str. 180, nižja str. 253; Štercov okrog 800: Rački, str. 203, številka 2000 po Rački, str. 173, se nanaša na Gregoričev prvotni odred, ne na Štercovega, kakor misli Bromlej, str. 194 in 211; Gregoričev oddelek po ločitvi pri Krškem okrog 600: Rački, str. 256, 198, 206). Seveda pa ostane neznanka moč Gubčevega oddelka v Stubici (podatek, da je bilo tu 3000 upornikov, Rački, str. 186, je gotovo prenizek, kajti toliko kmetov se ne bi moglo z uspehom boriti 4 ure proti 5000 vojakom — Rački, str. 211 in 275 — in s tem številom tudi ni v skladu veliko pobitih: po Winklerjevem mnenju okrog 5000: Rački, str. 259, po cesarjevih obvestilih do konca februarja pa skupno okrog 4000 — ker jih je padlo pri Krškem okrog 300, pri Kerestincu okrog 500 in pri Št. Petru 50, jih tudi po teh podatkih pride na bitko pri Stubici in divjanje po njej še vedno nekaj nad 3000 — Rački, n. d., str. 276, 180, 202, 259; po teh računih bi mogli še vedno šteti pri tej bitki na **okrog 6000** upornikov), in seveda tudi število manjših uporniških oddelkov, zlasti tam, kjer so se pripravljala nova manjša žarišča upora brez zveze s pohodi zagorskih kmetov. S temi številkami bi na glavno področje upora prišli **v celoti na okrog 12.000 upornikov** in — v primeri s tem številom na strahotno visoko število — **okrog 4000 mrtvih**.

V zaključnem pregledu poznejših uporov na Slovenskem in Hrvaškem (str. 214—216) se je pisec oprl spet na zastarelo in nepopolno literaturo: na Slovenskem navaja le po Dolencu pet uporov za razdobje, iz katerega jih poznamo 27 (B. Grafenauer, Boj, str. 121—127), za hrvaško zgodovino pa uporablja le Klaićeve »Crtice iz hrvaške prošlosti« ...

Manjših problematičnih trditev, nejasnosti ali pogršk je v razpravi še več. Med nje spada že marsikatera nejasnost v zvezi z zemljepisnimi podatki. Tako trditev, da so hoteli uporniki s pohodom na slovensko ozemlje zapreti pota s Kranjskega, Štajerskega in **Avstrije** na Hrvaško (str. 191), nejasnost, kje teče na ozemlju »med Savo in Kolpo« meja med Kranjsko in Hrvaško (str. 184 in večkrat, posebej za Mokrice), zamenjavanje Dolenjske z Gorenjsko (str. 193 in večkrat), trditve, da sta Št. Jernej in Št. Peter pod Svetimi gorami »samostana« (str. 197 in 204), da so Rajhenburg, Videm, Radeče in Pilštanj »goroda« (str. 195 in 200), lokaliziranje kraja Gunopel (= Kompolje med Sevnico in Loko) zahodno od Radeč na Savi (str. 200), podvojitev prodora puntarjev proti Varaždinu ob podatku, da so prišli na razdaljo treh ogrskih milj do njega, ker je pisec prezrl, da prav ta razdalja (okrog 25 km) loči od Varaždina pavlinski samostan Lepoglavo, ki je padel upornikom v roke, (str. 201), uporabo raznih napačnih imen (Lais = Glais = **Lisca**, str. 194—195; Gairah = **Jurklošter**, str. 200 itd.) ali njihovih oblik (Brežec = Brežice, Radeč = Radeče itd.).

Že zgoraj smo ponekod trčili na razne trditve, podprte s pogrešno prevedenim besedilom virov. Tudi teh pojavov je še več — navedem naj le še nekatere: besdilo grižanskega urbarja »veći del bi nas se **razašlo** od službi k. m.« (Lopašič, n. d., str. 89) je uporabljeno za trditev, da »bodo odrekli **izpolnjevanje** vseh ‚služb‘« (str. 164); »de illis factam esse inquisitionem« (Rački, str. 278) naj bi pomenilo »fakti, razloženi v njej so se preiskovali« (str. 173), »alein das ich mich nit zu weer stell, **vnd die Auffschlager, die ich aufhalt, pis auf Ir ankhunfft, Punter, wol beware**« (Rački, str. 255) naj bi bilo »če se jim ne bo branil **in ne spravil v delovanje vojaških sil**« (str. 186); sporočilo, da sta dva krška meščana pri upornikih med pogajanjem »aus vnd ain ganngen, wie an ainem Kirchtage« (Rački, str. 266), je uporabljeno za trditev, da so se uporniki »razveseljevali (po mestu — Ju. B.) kot na cerkveni praznik« (str. 193); str. 197 je v citatu Turnovega pisma, pisanega v Kostanjevici, razloženo besedilo »vnd so Ich mit dem Kriegsvolkh hiewegh würde« (esly ja vyvedu soldat) z dostavkom »iz Kerestince« (str. 197, Rački, str. 181); pismo Wolfa Thurna, da čaka sporočila o Krškem, »ob die Punter... wider **davon gezogen**« (Rački, str. 191) je porabljeno v dokaz, da bitka pri Krškem ni nič pomenila, in sicer v obliki, da »se ‚uporniki‘ **spet zbirajo** pod Krškim« (str. 197). »Heusser« (Rački, str. 256) naj bi bila »goroda« (str. 200); »das... Vndterthanen sich ettwas auffruerisch erzaigen sollen« (Rački, str. 317) pa naj bi bili »veliki nemiri« (str. 214).

Že zgoraj smo videli, da je Bromlej premalo kritičen do tendence, ki so jo fevdalni pisci uveljavili v svojih virih, in da podlega tendenčnemu mnenju sabora o razmerju kmetov do cesarja (str. 175), Gregorijančevemu tendenčnemu prikazu začetka upora (str. 176—177) in Draškovičevi tendenčni opori ob predlogu Gubčevega kronanja z razbeljeno krono (str. 188).

Opozorim naj le še na nekaj važnejših drobnih pogrešk. Devetnajst gospostev, iz katerih so prišle prošnje do Thurna v Kostanjevico (Rački, str. 202), po vsem videzu ni ležalo na Hrvatskem (str. 184), marveč na ozemlju ob spodnji Krki na Dolenjskem — spet priča o širini kmečkega gibanja izven ožjega ozemlja upora. Za »Däcz, Tacz« (Rački, str. 185, 266, 191) ni nujno, da pomeni desetino (str. 184), marveč katerokoli dajatev, saj bi mogel biti to preprosto prenos hrvatske »daće«; sploh je vprašanje terminologije pri virih za ta upor zelo težavno, ker imamo delno opraviti s prevodi, večkrat precej nevesčte napravljenimi (gl. Rački, str. 304 in 305: Gregoričeve pritožbe proti napakam v prevodu njegovih izpovedi). Trditev o stalnem taborenju oddelka upornikov pod Susedgradom (str. 191) je napačna, prav tako trditev, da bi poleg Kupiničevega oddelka, ki je šel preko Save pri Krškem, odšel še drug oddelek v isto smer pri Brežicah (str. 191 in 192; na desni breg Save je že tri dni prej odšel s svojim oddelkom Pasanec, a na hrvaških tleh — Rački, str. 303). Domneva o prvem napadu na Jurklošter 1. II. po domačinih (str. 194) je nesporazum; pri napadu na »gospoda Gericherja« (Rački, str. 176 in 284) je bil namreč navzoč tudi Svrač, ki se je pri Krškem ločil od Gregoričevega oddelka; poleg tega cela pot, ki jo opisuje vir (1. II. Gericher, »**darnach**« Brežice, Krško in Rajhenburg, sedaj pa pride na vrsto Sevnica) jasno kaže, da gre iskati ta napad nekje ob Sotli. Sporočilo o vpadu Turkov v Bistriško dolino ni bila provokacija gospode (str. 201), marveč njeno prepričanje, ki je nastalo zaradi vpada dveh hrvatskih fevdalcev v ta prostor (B. Grafenauer, ČZN 1940, str. 160—161). Bitko pri Kerestincu je Bromlej pogrešno podvojil (str. 202—203), ker je Thurn pisal dvakrat očitno o istem boju. Bistrič se ni udeležil bitke pri Stubici (str. 204 in 208), marveč le bitki pri Krškem, Kerestincu in pri Št. Petru; njegova trditev, da upornikov »nikdar ne bi razpršili nobeni pešci, če ne bi prišli k temu pri **Klanjcu konjeniki**« (Rački, str. 248)

se že po lokalizaciji tega boja more nanašati le na bitko pri Št. Petru in ne na ono pri Stubici. Pogrešno pa je podpirati trditev, da so bitko pri Stubici odločili konjeniki, tudi z Ungnadovim sporočilom, da bi uporniki pač ne bili premagani, če ne bi »končno prišlo k temu nekaj haramij« (Rački, str. 275); »haramije« je bil namreč v tem času naravnost tehnični izraz za pešce, kakor kažejo »**Harami ili Peishaz** Capituli ter slushbeni zakon« za Krajino iz l. 1578 (Lopašić, Karlovac, 1875, str. VII—VIII). Edino opozorilo na stvarno veliki pomen konjenice v bitki pri Stubici vsebuje torej Isthvanyffjev opis tega boja (Rački, str. 217).

Po tem pretresu problematike stare in posebej še povojne literature o uporu 1573 moramo torej ugotoviti, da upor do danes še ni dobil monografije, ki bi prikazala njegovo resnično veličino in posebnosti med te vrste gibanji v naši zgodovini. Njegova veličina vsekakor ni toliko v njegovem vnanjem poteku, kolikor v obsegu in sorazmerni zrelosti njegovega načrta — vojaškega in političnega. Odmev, ki je bil gotovo izraz daljših organizacijskih priprav, je bil mnogo večji od vnanjih bojev upornikov. Prav zato ga je mogoče pokazati v resnični podobi le, če je ta podoba najtesneje povezana z razvojem in zaostritvijo razrednega trenja v tem času na Hrvaškem in v slovenskih deželah. Seveda pa bo zahtevala takšna monografija, po kateri naša historiografija (hrvatska in slovenska) nedvomno precej nujno kliče, od svojega avtorja kar najboljše poznanje družbene zgodovine na obeh straneh Sotle in ne le na eni, kakor je veljalo to doslej za vse avtorje večjih del o tem uporu.

ANCIENS ET NOUVEAUX PROBLÈMES CONCERNANT LA RÉVOLTE DES PAYSANS EN 1573

Résumé

L'auteur passe en revue les ouvrages récents sur cette révolte, la plus importante parmi celles des paysans croates, et polémise avec leurs auteurs sur de nombreuses questions qui ne sont pas encore suffisamment élucidées. Il commence par citer toutes les sources publiées et tous les ouvrages de quelque importance traitant ce mouvement parus jusqu'à 1945; il étudie ensuite les oeuvres de moindre importance ou de portée plus générale, ainsi que les articles publiés dans les années 1945—1956 (B. Zihlerl, A. Babić, J. Šidak, A. Fiamengo, S. Vilfan, B. Grafenauer, F. Čulinović et S. Antoljak, I. Lapenna et V. Zrnc), en soumettant à une analyse critique surtout les deux études synthétiques de Čulinović et de Antoljak, ainsi que les articles de Bičanić et de Bromlej.

L'auteur remarque que cette révolte était dirigée seulement contre les seigneurs féodaux, tandis que les paysans continuaient à avoir pleine confiance dans l'équité de l'empereur. Parmi les nobles, les paysans ne chassèrent de leur château que la famille du comte Tahy, et ne touchèrent pas aux représentants de la chambre aulique hongroise. En été 1572, la diète croate était trop faible pour pouvoir étouffer elle-même les débuts du mouvement révolutionnaire. L'intervention de l'empereur (commission de 1572) empêcha l'action arbitraire des nobles contre les paysans révoltés du domaine de Tahy. L'irrésolution de la troisième commission qui mit l'affaire de nouveau entre les mains de la diète (18 janvier 1573) eut pour résultat des préparatifs pour l'écrasement des révoltés par la force, ce qui fit éclater la grande révolte, annoncée déjà par les événements de l'année précédente. En étudiant cette révolte, il faudrait tenir compte de ses répercussions dans une aire assez étendue, aspect qui a été négligé par les auteurs des ouvrages publiés jusqu'ici. Le nombre des paysans qui prirent part aux combats principaux fut de 12.000 environ, dont quelque 4000 y trouvèrent la mort.